

Історик у контексті епохи

(до 75-річчя доктора історичних наук, Заслуженого професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академіка АН вищої школи Калакури Ярослава Степановича)

Щедра земля Тернопільщини подарувала Україні чимало славних синів і дочок, котрі стали провідниками народу, першими вказували шлях до свободи, правди, науки, у серці маючи справжню любов до України. У пантеоні цих діячів виразне місце займає уродженець Підгаєччини – Калакура Ярослав Степанович.

Відомий учений, громадський діяч, доктор історичних наук, Заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік АН вищої школи народився 24 вересня 1937 р. в с. Рудники (хутір Зузанівка) Підгаєцького повіту Тернопільського воєводства (Польща), з 1939 р. Підгаєцький район Тернопільської області (УРСР). Його батьки Февронія Лук'янівна і Степан Іванович не мали великих маєтностей, але були по-селянськи мудrimi, освіченими і свідомими українцями, що справило незабутній вплив на формування духовних підвалин особистості Ярослава Степановича. З дитинства вони прищепили синові високі християнські чесноти, інтерес до знань, любов до праці, почуття любові до України. В родині пошановували твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Юрія Федьковича, історичні оповідання, українські газети, героїку українського козацтва, визвольного руху. У дитячій пам'яті закарбувалися й фрагменти власних вражень від зlodіян гiтлерiвського окупаційного режиму, від нескореної боротьби українських підпільників за волю України, від так званих соціалістичних перетворень повоєнних літ. Тата за українські погляди, активну участь у юнацькому січовому русі і «Просвіті» кілька разів арештовувала польська дефензива,

спізнав він і що таке Береза Картузька. У 1944 р. з приходом Червоної армії, батьків насильно пересилили до с. Пановичі, де буди вільні хати після виїзду поляків до Польщі. Тут Ярослав почав освітній шлях, закінчив початкову школу. В сусідньому селі Гнильче – семирічку. Упродовж 1951–1955 рр. – навчання в Станіславському (з 1952 р. Коломийське) педагогічному училищі.

Набуті знання Ярослав Степанович зумів втілити у практику життя під час вчителювання у сільській школі на Гуцульщині. Так, упродовж 1955–1956 рр. він був старшим піонервожатим, учителем музики і малювання Нижньо-Вербізької семирічної школи Печеніжинського району Станіславської області. Свою любов до України прищеплював юному поколінню як під час занять, так і за межами школи, організовуючи екскурсії, вечори тощо. Першою нагородою стала у 1956 р. Грамота Міністерства освіти УРСР і ЦК ЛКСМУ за успіхи в екскурсійно-туристичній та краєзнавчій роботі з учнями. У цьому ж році – Грамота Міністерства освіти УРСР і ЦК ЛКСМУ за активну участь в «Експедиції сміливих». У 1956–1964 рр. був на комсомольській роботі.

Вищу освіту довелося здобувати заочно (1957–1963 рр.) на історичному факультеті Чернівецького державного університету, тепер – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, поєднуючи навчання з учительською та комсомольською роботою. Тут він виявив зацікавлення історіографією. Не випадково, дипломна робота Я. С. Калакури, присвячена історії молодіжного руху на Коломийщині і розвитку творчої активності молоді, мала досить серйозний огляд джерел та літератури.

Життєпис Ярослава Степановича презентує шлях становлення особистості з однієї сторони, а з іншої навколишній світ, який по-своєму впливав на науковця, з якого йому вдавалося черпати мудрість, принциповість, потребу боротьби за справедливість, захисту інтересів українства. В аспірантурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1964–1968 рр.) навчався заочно, працюючи викладачем Івано-

Франківського педагогічного інституту (нині – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). Його науковим керівником був знаний на той час історик, людина великого життєвого досвіду, високої моралі і патріотичного духу, свідомий українець Іван Іванович Шевченко, в якого майбутній українознавець багато чому навчився. Завдяки йому він познайомився з авторитетними вченими-істориками Києва, зокрема М. Марченком, П. Гудзенком, К. Гуслигим, П. Яцківим та ін. Сам ювіляр відзначає, що належить до того покоління українських вчених, яке професійно та ідейно формувалося в добу хрущовської «відлиги», повіривши у декларації політичних лідерів про недопустимість повернення авторитаризму.

У 1968 році успішно захистив кандидатську дисертацію, був обраний на посаду доцента. Тут принагідно зазначимо, що більшовицьке керівництво в Україні перетягувало на службу здібних українців. У 1968 році Я.С. Калакура обраний секретарем парткому педінституту, а з осені 1972 р. працював у відділі науки і навчальних закладів ЦК КП України, завідував сектором вищих навчальних закладів.

Ярослав Степанович не був традиційним партапаратчиком, не зовсім вписувався й у звичну партійну номенклатуру. Будучи в «партійній шинелі», він залишався гідною особистістю, яка не вбивала своєю байдужістю, не ламала, ставлячи на місце, а як могла творила навколо себе добро, відчувала Україну розумом і серцем, лобіюючи її інтереси. Так, він був причетний до підготовки доповідної записки на ім'я першого секретаря ЦК КП України П. Ю. Шелеста «Про перегляд ставлення до спадщини М.Грушевського і М. Яворського». Результатом цього документа стало несподіване доручення Інституту історії АН УРСР розглянути питання про перевидання з розгорнутими коментарями окремих праць М.Грушевського, зокрема з історії Київської Русі, Визвольної війни українського народу і деяких його археографічних досліджень. Як фаховий історик Я. С. Калакура намагався

відвести вогонь критики і переслідувань від відомих науковців - Ф. П.Шевченка, О. М.Апанович, Р. П. Іванової, Ю. А. Зінчука, Я. І. Дзиги та інших, що не могло залишитись непоміченим ідеологічними наглядачами. Я. С. Калакуру звільнили з роботи.

З листопада 1972 р. Ярослав Степанович працює у Київському університеті. Його призначили заступником директора Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук з наукової роботи, але й тут автора опублікованої у 1976 р. книги з історіографії Компартії України змусили написати заяву про звільнення «за власним бажанням». Тодішнє ідеологічне керівництво угледіло відсутність критики помилок П. Ю. Шелеста. Працюючи доцентом цього інституту у таких напружених умовах, він підготував докторську дисертацію і після зняття В.Ю. Маланчука з посади секретаря ЦК успішно захистив її (1980), став у 1981 р. професором. У 1980-1990-х, коли Ярослав Степанович працював проректором з начальної роботи університету, директором Інституту суспільних наук, розкрився його інтелектуальний потенціал, організаторський талант.

Новий етап творчої і життєвої біографії Я.С.Калакури пов'язаний з відновленням і розбудовою Української незалежної держави. Упродовж 1989-1994 рр. – професор кафедр політичної історії, історії України Київського університету імені Тараса Шевченка. З 1994 по 2002 рр. – завідувач кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а сьогодні професор цієї кафедри.

Вагомим є внесок вченого у відродження історіографічної традиції в університеті. Серед ключових проблем історіографічного доробку Я. С. Калакури варто виділити розроблення теоретико-методологічних засад української історіографії, категоріально-понятійного апарату, періодизації та розгляді окремих періодів і знакових подій української історії. Підкреслимо, що на першому місці у будь-якій науковій студії вченого є аналіз внеску

провідних істориків у збагачення української науки, навіть друге видання першого в Україні курсу лекцій з української історіографії є посвятою українським історикам, які відійшли у вічність.

Курс «Українська історіографія» (2004, 2012 рр.), що стала підсумком більш ніж сорокарічної та науково-дослідної праці в університеті, побудований на підставі принципово нових засад національно-державницької ідеї, визнанні окремішності за українською історією, її тісного зв'язку з світовою. Українську історіографію Я. С. Калакура позиціонує як спеціальну галузь історичних знань про історію зародження і розвитку історичної думки українців, як безперервний і тривалий процес формування української історичної науки, історичної свідомості і культури українського суспільства. Вона розглядається як національний компонент світової історичної думки. Основними завданнями української історіографії дослідник вважає з'ясування її витоків, виявлення провідних тенденцій і закономірностей розвитку, виокремлення внеску у збагачення історичних знань визначних українських істориків та наукових осередків, інститутів, їх друкованих органів, прогнозування подальших досліджень.

Я. С. Калакурі належить значний внесок у розроблення структури історичної науки, понятійно-термінологічного апарату, її методології та періодизації. До методологічного інструментарію історіографа автор відносить три основних компоненти: а) принципи (правила) дослідження; б) методи (прийоми, способи) пізнання; в) засоби (спеціальні або допоміжні) дослідження: оргтехніка, обчислювальна, комп'ютерна та фото-фонотехніка.

З'ясовуючи значення періодизації, вчений розглядає її як один із дослідницьких методів історіографічного пізнання, який передбачає систему процедур, прийомів і способів, спрямованих на виділення в історіографічному процесі найбільш важливих епох, періодів, етапів за спільними ознаками і критеріями. При цьому він розрізняє періодизацію власне історіографії і періодизацію історичної науки. На його думку,

українська історіографія, як компонент історичної науки, почала складатись з кінця ХУІІІ ст., але виокремилась у спеціальну галузь на рубежі ХІХ–ХХ ст. Натомість витoki української історичної думки, а відтак і науки автор справедливо відносить до глибокої давнини. В її розвитку на шляху трансформації знань у історичну науку вчений окреслив вісім, тісно пов'язаних між собою історіографічних періодів.

Відмітна риса історіографічних студій Я. С. Калакури полягає в тому, що українську національну історіографію він трактує як цілісність не тільки в межах материкової України, але й діаспори. При цьому вчений виводить нове розуміння, нову якість національної історичної науки у контексті соборності національної історіографії. За соборністю розуміється не арифметична сума істориків та їх здобутків, а синтез і консолідацію провідних течій і напрямків, її представників навколо високих національних та державних ідеалів. Прикметно, що учений одним з перших в Україні розпочав дослідження та популяризацію історичного надбання української діаспори. Оцінюючи спадщину українських істориків-емігрантів, він дійшов висновку, що завдяки їх працям вдалося зберегти і примножити національні традиції української історіографії, продовжити об'єктивний аналіз історії України на основі доступних джерел, використанням модерних методик досліджень, західних історіософських ідей, насамперед неопозитивізму, соціологічної історії, конструктивізму, неоромантизму, постмодерну тощо. Я. С. Калакура присвятив низку досліджень діяльності Українського історичного товариства та його друкованого органу – журналу «Український історик», завдяки яким і, насамперед, їх лідеру Любомиру Винару сформувалася така галузь знань як грушевськознавство. За оцінкою Я. С. Калакури, одним з найголовніших підсумків діаспорної історіографії 1960–1980-х рр., було те, що вона знайшла власну нішу в європейській і світовій історичній науці як історична україністика – у багатьох університетах Європи та Північної Америки були створені кафедри і започатковані лекційні курси з історії України, історики української діаспори

зробили важливий крок для утвердження історії України у світовій історіографії, для її неупередженого осмислення, підготували ґрунт для трансформації радянської історіографії.

Не можна оминати увагою внесок Калакури Я. С. в успадкування і збагачення традицій першої в Україні архівознавчої та джерелознавчої кафедри. Ярослав Степановичу належить вагомий внесок у розвиток архівознавства в університеті та в Україні, в підготовку істориків-архівознавців, у реорганізацію кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки. У тісній співпраці з Державним комітетом архівів, членом колегії якого він був, з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи і документознавства, з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, колектив кафедри під керівництвом Ярослава Степановича, а відтак його наступника проф. М. Г. Щербака підготував нові навчальні плани та програми для спеціальності «Архівознавство», перший національний підручник «Архівознавство» (1998, 2002), навчальний посібник «Нариси історії архівної справи в Україні» (2002), термінологічно-понятійний та біобібліографічний довідник «Джерелознавство історії України» (1998), підручник «Історичне джерелознавство» (2002), «Спеціальні історичні дисципліни» (2008).

Ярослав Степанович блискавично реагує на потреби дня, бо в умовах інтеграції архівної справи України у європейський і світовий архівний простір, демократизації українського суспільства, відходу від стереотипів командно-адміністративної системи дедалі більшої актуальності набуває удосконалення стилю і методів управління архівними установами, необхідність повнішого врахування як національного досвіду і традицій, так і надбань зарубіжного архівознавства. Я. С. Калакура започаткував в університеті цілком нові лекційні курси, серед них і «Архівний менеджмент», який він позиціонує як науку та навчальну дисципліну. Під архівним менеджментом вчений розуміє теорію і практику управління архівними

установами, їх персоналом, принципи і наукові основи організації діяльності архівних установ, планування роботи, прийняття та реалізацію управлінських рішень.

Під його керівництвом опубліковані ґрунтовні підручники з історичного джерелознавства та архівознавства. У цьому переліку «Джерела з історії української державності», «Джерела з історії українського руху опору», до яких уперше були залучені документальні матеріали про Українську революцію і державотворчий процес у 1917-1921 рр., про спротив експорту та насадження більшовицького режиму в Україні, проведення насильницької колективізації про масові репресії і голодомори, про діяльність ОУН-УПА тощо.

Вчений досить активно долучився до опрацювання теоретичних, методологічних, джерелознавчих та історичних засад українознавства, яке розглядається як інтегрована система знань про Україну і українство. Я. С. Калакура простежив процес зародження і основні етапи розвитку та нагромадження цих знань у межах таких концентрів: як український етнос, нація, держава; Україна – територія, природа; Україна – мова, культура, релігія, ментальність; Україна і світ, Україна – постаті. Окремого розгляду варта низка праць Я. С. Калакури з історіографії українознавства, зокрема книга «Історичні засади українознавства» (2007). Найактуальнішим проблемам українознавства, опрацюванню його теоретико-методологічних засад, освітніх, пізнавальних і світоглядно-виховних функцій, присвячена ґрунтовна праця Я. С. Калакури «Українознавче дослідження: теорія та методологія» (2012). Книга носить підсумовуючий характер, систематизуючи багаторічні студії талановитого, щонайширших інтересів і умінь автора з ключових проблем українознавчого дослідження. Безцінним для молодих дослідників, магістрів, аспірантів, науковців, які працюють у різних сферах українознавства: історії, історіографії, етнології, філософії, державознавства, демографії, лінгвістики, культурології, світового українства, біографістики, а

також на студентів гуманітарних факультетів є посібник ювіляра. У науково-методичному посібнику розглядаються ключові питання українознавчого дослідження, його системний, міждисциплінарний характер, теоретичні та методологічні засади. Велика увага приділена особливостям постановки українознавчої проблеми, визначення теми дослідження, його об'єкта та предмета, бібліографії та історіографії, методиці пошуку, класифікації, аналізу та використання джерел, складання плану і перспекту роботи, орієнтовного графіка написання тексту, його апробації, підготовки до опублікування або захисту, проведення презентації. Дається огляд кваліфікаційних вимог до дипломних та магістерських проектів, до дисертаційних робіт, а також вимог видавництва і редколегій періодичних видань до рукописів.

Отже, до свого 75-ліття Я. С. Калакура підійшов із багатим і щедрим ужинок як автор понад 500 наукових, науково-популярних, навчально-методичних та публіцистичних праць, під його керівництвом підготовлено 15 докторів та 50 кандидатів наук. Тернополяни – доценти Р. М. Матейко, Я. С. Глогусь, Є. В. Паньків, які передчасно відійшли у вічність, доценти М. І. Ханас, О. П. Лотоцька, І. С. Чуйко, автор цих рядків та багато інших безмежно вдячні за інтелектуальну допомогу визначного вченого. Щирим і добрим словом нагороджують Ярослава Степановича чимало тернополян.

Нині Ярослав Степанович – Заслужений професор університету, Заслужений працівник вищої школи України, нагороджений орденом «За заслуги III ст.», Почесною грамотою Верховної Ради України, удостоєний низки відзнак Міністерства освіти і науки, Академії наук вищої школи України, він лауреат іменних премій Григорія Сковороди та Василя Веретенникова.

Навіть такий стислий екскурс у життєвий та творчий шлях Ярослава Степановича дає змогу відчувати, що попри життєві негаразди, скрути у різні періоди українського буття – чи Другої Речі Посполитої, чи «радянзації»

західноукраїнських земель, побудови «розвинутого соціалізму» пріоритетними залишалися моральні та християнські чесноти, які живилися у любові до рідного краю, України. Кожна епоха зробила свій відбиток на його житті, поглядах, історіософії, на наукових інтересах вченого, але не стерла індивідуальність історика, морально-ціннісні орієнтири, не розмила людські якості, не похитнула його українськість і громадянську позицію.

Вступивши у восьме десятиліття свого життя, Я. С. Калакура зберіг цю любов, що простежується у чіткій громадянській позиції. Виступи Я. С. Калакури на захист збереження навчального курсу «Історія України» у вищій школі, неодноразові доповіді на наукових конференціях щодо методологічних засад новітньої історичної науки, значенні української мови, слугують яскравим прикладом. Це відчувається у бажанні допомогти, у потребі викласти наукові орієнтири на папері у форматі монографій, підручників, статей, наукового керівництва та консультування аспірантів, докторантів, географія яких є достатньо широкою. Вочевидь, черпаються сили та енергія у спілкуванні з однодумцями, у подорожах Україною, відвідинах західноукраїнських теренів, з якими пов'язані корені усього сімейства, дружини, дітей. І нині наш земляк не пориває з рідною Підгаєччиною, де живе його брат Михайло, де поховані батьки.

Ярослав Степанович зберіг запал діяльності, всю силу творчості, усю ясність думки. Він на почесному місці в українській історичній науці і педагогічній діяльності. Зустрічає ювілей Ярослав Степанович плідною працею на науково-викладацькій ниві, продовжуючи передавати молоді свої знання, багатий досвід. Натхненно засіваючи науково-педагогічну ниву національними, інтелектуальними, людинотвірними зернами, щедро пожинає радість від успіхів вихованців, які у своїх серцях відчувають особливу шану, любов і глибоку вдячність вчителю, порадинику і порядній Людині.